No. १५६९

Title समास वादार्थः

Author गोपालः

Extent 2 Age १८४४

Subject न्यायशास्त्रं

समासवादार्थः

१५६६९

२५०

च चित्रादेरभेदेनान्वयबोधः एवमन्यत्रापि अत एव चित्रगुपदात् चित्रगोस्वामीति शाब्दबोधो निराबाधं प्रसादधानीति शङ्कः भवाद्ययथा तव: चैत्रादीनां जघेत्यादौ तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहावादिशब्दे
स. वा. गणपतितत्वनिमन्त्रितत्वादिना लक्षणा भवश्च तिचतामयग्राहकमित्येके भत्त्ववान्त्वादिवेत्वमेवत्वान्तिनाम्ना दैवेलेवलक्षणा पुराण हि विरुद्धयस्यानभ्युपगमात् पुष्पवन्तादिपदे नानार्थत्वेनैव
१ शक्तेरिवनानार्थतेनैव लक्षणायाः स्वीकारादित्यपरे चैत्रस्य ह: शब्दाचैत्रत्वेनादिशब्दस्य मैत्रत्वादिनोपस्थापक: नचैवं द्वन्द्वेनापत्तिश्चैत्रपदार्थादिपदार्थयोरभेदेन प्रामाणिकान्वयबोधस्यापत्ति
सर्वविषयत्वात् द्वन्द्वे तदभावादित्यभेदे यत्र प्रकृतपदार्थस्यान्यपदार्थेनान्वयिनान्वय: स तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः लम्बकर्णमानयेत्यत्रापि लम्बकर्णविशिष्टस्यानयनान्वये समानकालीनत्व
संसर्गेण लम्बकर्णस्यापि तत्रान्वयो भवत्यतो वैचित्र्यात् इदि तत्र तद्गुणसंविज्ञानत्वमिति वदन्ति एतेन तत्पुरुषे राजपुरुषादौ ग्रामगतादौ च पुरुषादौ राजादिसम्बन्धस्य गमनादौ च ग्रामादिकर्मकत्वादे
रवगमो नसंसर्गविधया नामार्थयोर्धात्वर्थनामार्थयोरभेदान्यातिरिक्तसम्बन्धेनान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात् अत एव राजादिपदस्य राजादिसम्बन्धिलक्षणापि न युज्यते नापि लुप्तषष्ठ्यादिस्मरणात् न
लोपमजानतामप्यन्वयबोधात् तस्माद्राजपुरुषादिसमुदायस्य राजपुरुषादौ शक्तिरेवेति निरस्तम् राजपदस्य राजसम्बन्धिनि ग्रामपदस्य ग्रामकर्मके लक्षणया पुरुषादौ तादात्म्येनान्वयबोध
एव सर्वसामञ्जस्यात् नचैवं राजत: पुरुषो राजपुरुषइत्यनयो: समानार्थकता न स्यात् राजसम्बन्धी पुरुषो राज्ञ: पुरुष इत्यनयोरिव सम्बन्धप्रकारकबोधजनकत्वेन समानार्थकत्वोपपत्ते:
नचैवं नीलोत्पलमित्यादाविव कर्मधारयापत्ति: क्वचिद्विशिष्टे नीयायि विभक्त्यर्थं नावच्छेदक विशिष्टवत्तोपपन्नाभेदधीत्वेव कर्मधारयत्वाभ्युपगमात् अत एव राजपुरुषमानयेत्यत्र राजप्रकारेण ल
नीलपदसमा° क्षणया कर्मधारयत्वं नीलोत्पलेत्यत्र नीलगुणे लक्षणया मेव कर्मधारयत्वं नीलसम्बन्धित्वेन लक्षणायां तत्पुरुषत्वमेव राजपदस्य सम्बन्धिमात्रपरत्वे कर्मधारयत्वसम्पत्तये क्वचिद्विशिष्टे
मु समासप्रवेशायामप्यन्यामेदधीसत्वे एव कर्मधारयत्वमूह्य तत्त्वनेव मितिपत्युपरमिप्रास्तत्त्विमम शोभनराजपुरुषेत्यादौ तु राजपदस्य शोभनराजसम्बन्धिपरं शोभनपदं तात्पर्यग्राहकम् न तत्र
नत्वसंतत्सम्बन्धिपरमेव एकदेशोपि च रादित्ति शोभनस्याभेदेनान्वयो युज्यते वैचित्र्यादित्यपि वदन्ति अर्द्धपिप्पल्यादौ तत्पुरुषे त्वेकदेशवाचि पिप्पल्यादिसम्बन्धिलक्षणा नत्वपूर्वपदार्थे एव विभक्त्य
र्थान्वयात् स्यादेतत् नामार्थयोरभेदेनान्वयबोधे नाम्नो: समानविभक्तिकत्वं तन्त्रम् नीलाहृदो नीले हृदे इत्यादितो नान्वय इति नीलहृदयोरभेदान्वयगमात् नचविरुद्धविभक्तिरादित्यभेदवत्तस्मैत्वनुगोरवात
हृदे नीलंपश्येत्यादौ नीलहृदयोरभेदान्वयबोधप्रसङ्गश्च तथाधात्वर्थनामार्थयोरन्वयबोधे नाम्नोऽनहितीयाप्रित्तत्वम् स्तोकं पचतीत्यादौ स्तोकं पचतीत्यादौ पचतीत्यादावन्वयबोधात् एवं च रा
जपुरुष इत्यादौ ग्रामगतादौ नीलोत्पलादौ अभेदरूपकारेण च पूर्वोत्तरपदार्थयोरभेदबोधकत्वस्याशक्यत्वात् न समासे कर्मधारयेच समुदायशक्तिरेवेति मेवम् नीलोत्पलम् लोकदीकेत्यादौ विनापि नीलोत्पलादि
पदविशिष्टार्थ हि निष्पन्ने समासे विशिष्टार्थबोधस्यानुभवसिद्धत्वात् समासातिरिक्तेष्वसमानविभक्तिकस्थले ऽतद्बुद्धत्वात् अत एव तावद्वान्नामार्थयोरन्वयबोधे वाच्य नाम्नः नीलहृदमानयेत्यादौ च वि
शेषणविभक्तेरभेदस्तादात्म्यवार्थ: गम्भीरनद्यां घोष इत्यत्रैव विशेषयादिपदं वा विशिष्टार्थकत्वमुपपन्नम् नीलोत्पलदरस्यादौ विशेषणविभक्तेरभेदार्थकता या विशेष्यादिपदं विशिष्टार्थकता
यामप्रतिसन्धानेविनापि विशिष्टान्वयबोधस्यानुभवसिद्धत्वाच्च अस्तु वानमत्पुरुषेकर्मधारयेच समुदायेऽन्तरपदेऽवतत्तदर्थलक्षणा पदान्तरं च तात्पर्यग्राहकम् एवं च राजपुरुषादिपदाद्राजप्रका
रिकाराजसम्बन्धप्रकारिकाच पुरुषेषु प्रतीतिरुपपद्यते तथैव लक्षणाभ्युपगमादित्याहुः तथास्तु नामार्थयोर्धात्वर्थनामार्थयोश्च भेदेनान्वयबोधस्य समासातिरिक्तेऽव्युत्पन्नत्वात् तल्लत्यायाः
फलाबलेऽधितानुबोधाकाङ्क्षानतकार्यकारणयोरनि विशेषणत्वेव विशेषणगोरवस्यापन्नत्वकाशात् पुरुषादौ राजादेः षष्ठ्यर्थ:सम्बन्धोगमनादौ ग्रामादे: कर्मत्वादिकं च सम्बन्ध:समन्व
विधयैवभासते अत एव राजपुरुषादौ समुदायशक्तेः पदलक्षणायाश्च विभक्तेरप्रतिसन्धानमन्तरेणापि जायमान:सर्वानुभवसिद्धो राजपुरुषादिबोधो निराबाधं ग्स्यादधानि एवं च पुरुषादौ
राजसम्बन्धप्रकारिकाकारानिर्ध्रीरुपपद्यते राजादिपदस्य राजादिसम्बन्धलक्षणाकल्पनतदभ्युपगमात् एवं बहुव्रीहौ चित्रगुरित्यादौ गोपदस्य गोर्लक्षणया च स्वामि त्वपत्नि
तोचिनान्वितापागोः स्वामित्वेनान्वयाच्चित्रगोस्वामिलाभ: पचतीत्यादौ कर्तित्वन्मान्वयोरिव क पदार्थयोरपि परस्परमन्वयबोधाभ्युपगमात् नवतत्रापि वर्तमान कृतीलक्षणा तज्ज्ञानमन्तरे
णापि तथाप्रत्ययात् अत एव विद्यमानमरं संसेत्यादौ विद्युर्णां मानसमेव माभूत्समिल्या विशाखबोधो विनापि मानेस पदे विशिष्टलक्षणामहत्त्वप्रपद्यते अथैवं पद्धु जनितप्रत्ययस्यैव पञ्च त्वविशि
ष्टलक्षणयान्वयबोधोपपत्तौ न तत्र समुदायेर हितिस्यान्तरन्तानेसमुदायशक्ति मेवोतत्समास तद्रन्वयबोधस्योपपाद्यमानत्वात् नेचपद्ध जनितकर्मसमुद्दबोधमात्रविच्यार्थेतत्स्वीकार: सतितत्ताम

चित्रपदगोपदरूपसमुदाये: चित्रपदगोपदाकाङ्क्षमुदये ३

ॐ श्रीगणेशाय नमः। महावाक्यार्थसार्वभौमरामभद्रेण धीमता समासे तत्समासानां तन्त्रमत्र विविच्यते ॥ अथ बहुव्रीहौ चित्रगुमानयेत्यादौ चित्रगोस्वामिनो बोधान्न गोपदस्य चित्रपदसमभिव्याहृतस्य वा ।
चित्रगोस्वामिनि लक्षणया एकपदस्यैवोपस्थापकत्वसम्भवात् नापि गोपदस्य गोस्वामिनि लक्षणा चित्रपदस्य अभेदेनान्वयबोधः पदार्थैकदेशे अभेदेनान्वयस्यासम्भवात् अन्यथा घटत्वपदस्य घटाद्यर्थक
स्यादेरपि विना लक्षणां घटत्वप्रकारकबोधापत्तेः पश्वादिपदार्थैकदेशे लोमलाङ्गूलादौ पश्वादिभिन्नत्वस्यान्वयापत्तेः नच गोपदेनैव गोस्वामिनो उपस्थापितस्य गोस्वामिनि लक्षणया उपस्थापितेन स्वामिनान्वयः गङ्गा
यां घोषमत्स्यादिमत्वे वैरूप्यापत्तिरिति चेन्न नानार्थे नानयोरपि जननेनैव तात्पर्यवैचित्र्यादिति वाच्यम् एकपदार्थयोः परस्परमन्वयबोधस्य नाभ्युपगमे नैवान्वयबोधस्याभ्युपगन्तव्यत्वात् अन्यपदार्थद्विपदा दु
पस्थितयोः स्वत्वहत्वयोरप्याधेयभावादिनान्वयः कर्मत्वविभागदोवाधाराधेयभावेनान्वयः नापि चित्रगोसमुदाये लक्षणा समुदाये शक्त्यभावात् शक्यसम्बन्धस्य लक्षणात्वात् नच बोधस
म्बन्ध एव लक्षणा भवति चित्रगोसमुदायस्य चित्रगोबोधानुकूलसम्बन्धस्य सत्त्वे च चित्रगोस्वामिनि नचैवमपभ्रंशस्यापि शक्तिभ्रमेण बोधसत्त्वात्तत्रापि लक्षणा स्यादिति वाच्यम् नैवं तस्य साधुतासा
साधुत्वलक्षणे= धुत्वमेव हि पदसाधुता हि शक्तिलक्षणान्यतरवत्त्वमिति वाच्यम् तल्लक्षणापदेन शक्यसम्बन्धस्यैव वक्तव्यत्वात् अस्तु वा भ्रमप्रयोज्यबोधस्य सम्बन्धो लक्षणेति चेन्न तद्योग्यत्वे हि तत्प्रयुक्तसमुदायबोध
स्य विषयत्वं तत्र हि बोधस्य वा नाद्यः करणत्वादिसम्बन्धेन तत्पदस्यापि तत्प्रयोगनादेः सम्बन्धग्रहात् उपस्थितस्यान्वयबोधापत्तेः अस्मात् बोधप्रकाशितधानेचेन्न वाक्ये लक्षणाप्रयोज्यबोधे तत्वाच्च एवं च न पदसमुदाये: शक्तौ सम्बन्धो लक्षणे तत्र शक्याशक्यसम्बन्धे लक्षणे नत्रगौरवम्
द्वितीयः गङ्गायां घोष इत्यत्र गङ्गापदे तीरलक्षणाविरहप्रसङ्गात् तेन गङ्गापदे प्रवाहशक्तिबोधजननात् हित्रिमत्त्वेनैव पदस्य बोधकतेनानोन्यानुग्रहात् किन्तु तत्तेन बोधकता मिथीयते बोधकता
मात्रं वा नाद्यः चित्रगोसमुदायस्य तेन बोधकता किन्तु चित्रादिपदस्यैव बोधे चित्रादिपदस्यान्तते नैवलाभवात् नेतरः पदेनेत्र स्वीविशेषस्याकाङ्क्षावान्तरेणाह बोधे तावस्तु ताहृशानुपदीता
नन्वनहेतृतैति विभाव्यते नदी गङ्गा यादोघरस्य तदाविगङ्गा गङ्गासमुदायस्य लक्षणापाबेपर्यायाबाचने गङ्गादिपदसत्ताने नाधिकृतनामानाभावात् घाचगङ्गादिपदे लक्षणा स्यात् वस्तुतः साक्षा
त्परम्परासाधारणसम्बन्धेन शक्तिज्ञानस्य बोधसामान्ये हेतुत्वात् शक्यसम्बन्धः परम्परासम्बन्धेन शक्तिज्ञानेन बोधसम्बन्धस्य लक्षणात्वस्यावगत्वानि पीति एवं चित्रपदस्य चित्रस्वामि
नि गोपदस्य गोस्वामिनि सत्त्वेन लक्षणा च एकवचनान्यायेन चित्रत्वेन गोत्वेनैकस्याप्रवृत्तेर्बोधः अथ बहुव्रीहौ समासे च प्रत्ययस्य चाकाङ्क्षास्य सम्बन्धिनि वानरपदस्य वानरसम्बन्धिनि लक्षणा पदे माहिवन्न
यन्निवेचितामादेकदेशेऽपि नाशेरस्यान्वयस्तितत्र चित्रगोस्वामी आकारकशाब्दबोधस्य सर्वानुभवसिद्धस्योपपादयितुमशक्यत्वात् तस्मात् बहुव्रीहौ समुदायस्यैव चित्रगोस्वामिप्रभृतौ शक्ति
रेवेति वैयाकरणाः अत्रोच्यते यत्किञ्चित्पदलक्षणयैव बोधनानासमासे शक्तिरित्याकृतिवशार्थान्तरं नचापरपदस्य वैयर्थ्यम् तात्पर्यग्राहकतया तत्त्वात् वा प्रकरणादिवत् उपयोगात् ल
क्षणया निरूढत्वस्यादककत्वाच्च चित्रगोरित्यादि प्रायशिकान्वयबोधमादाय न नहि घटोऽमित्यादिकम् अत्रपदे एकदेशे तल्लक्षणानिमग्नायेनेनदामसदलक्षणेव शाब्दबोधप्रयोजिका अम
यन्नयनिसमानेदयोरेकतत्त्रयोजकत्वे विनिगमकाभावादिति प्राञ्चः तथाक्षमपदस्य वलक्षणानं पदैकदेश विभक्त्यर्थान्वयापत्तेः सर्वपदार्थप्रधानद्वन्द्वास एव पदार्थप्रधानारब्धाव्ययीभावा
द्युदाहरणास्यादि तत्पुरुषा अमनुजासनाच्या न्यवविभक्तेः प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वव्युत्पत्तेः अव्ययवदितरपदे वर्तिपदस्य प्रकृतित्वात् अन्यथा राजपुरुषमानयेत्यत्रापि राजानमानयेति बोधाप
तेः अत्र तत्र वाद्यं भवतिनिमित्वादौ बहुव्रीहौ तत्रपवात्पश्चाभाववति लक्षणेति वदन्ति एतेन गम्भीरायां नद्यां घोष इत्यादौ तत्रापि नदीपदस्य गम्भीरपदसमभिव्याहृतनदीतीरपरत्वात् पदार्थैकदेश
वप्रकरणादिष्वानीयमानात् यत्तु चित्रगुरित्यादौ चित्रपदं चित्रगोसम्बन्धिपरं गोपदं स्वामिपरं स्वामिनि च चित्रगोः सम्बन्धिनः स्वातन्त्र्येणान्वयात् संभवत्येव सर्वपदसार्थकता एवमारूढवानरस्य
अत्र धान्वीतरागेहरणपरः क्तप्रत्ययः कर्मत्वपरो वानरपदं मानुप्रयपरम् वीरपुरुषकधनं निमित्तं चेत्रपदं चेत्रकर्तृकपदं हाथान्तुधनदानपरः क्तप्रत्ययः संप्रदानत्वपरो धनपदं मानुप्रयपरम् यद्वा वान
रपदं वानरकर्तृकपदं तस्य चयालयैव्यापारे लक्षणा भेदेनान्वयः क्तप्रत्ययस्य कर्मपरः एवं धनपदं लक्षणया धनकर्मकमस्य चेत्रकर्तृकदानेन्वयः क्तप्रत्ययस्य संप्रदानपरत्वमिति एवं गम्भीरायां नद्यां निवसन्ति गम्भी
रपदं गम्भीरनदीसम्बन्धिपरं नदीपदं च तीरपरमिति तथापि चित्रगोस्वामी आकारकान्वयबोधे शोभन चित्रगुरित्यादि इत्यादि पर बहुव्रीहौ शोभनगायां गम्भीरायां नद्यां निमग्नो वासोमैवेति तन्न चि
त्रपदस्य शोभन चित्रगोसम्बन्धिपरतया पद्यवक्तव्यत्वात् चित्रपदस्य चित्रगोसम्बन्धिपरत्वे गवि विशेषणत्वेनान्वयानुपपत्तेः पदलक्षणाप्रतिसन्धानविरहे तावत्समुदायशक्तिभ्रमादेवान्वयबोधः तथा
त्व पञ्चनदपञ्चदशाहोदावैकदेशार्थमादेशप्रत्ययस्य भेदेनान्वयोपपत्तेः अपि वैयाकरणप्राचीनैकदेशभेदेनान्वयस्य लक्षणया चिद्भेदेनापि फलाद्यरोधिनोऽकस्मात्ताप एवं गोपदं गोस्वामिपरं तवि

कोहेतोर्विनापि लक्षणां तद्बोधसंभवात् अन्यपदार्थस्याभावादेव तद्बोधोपपत्तेरिति चेन्न स्यादेवं यदि समुदायशक्तिर्व्युत्पत्तिरेवाभ्युपगम्यते किं तु एकपदार्थयोः परस्परमन्वयबुद्धावपि प्रमाणाभावात्प
रूढत्वमकर्तृपदस्य तु लक्षणायां तु वीरत्वात् बहुव्रीहौ विवक्षितदानस्य तात्पर्यग्राहकत्वमेव चेत्यभावादिति चेन्न एवं निषादस्थपतिं याजयेदित्यत्र निषादानां स्थपतिरिति तत्पुरुषसमासः किं
वा निषादश्चासौ स्थपतिश्चेति कर्मधारय इति सिद्धान्ताभ्युपगमेन तत्पुरुषे पूर्वपदे लक्षणाप्रसंगात् कर्मधारयेण तदभावादेव तत्र कर्मधारयस्तन्मूलकोनिषादस्याप्यविद्याप्रयोगः स्त्रीशूद्रौ नाधीयातामि
ति निषादी यत्तत्स्थपतिर्विषयपर्यनिर्वेधबाधात् स्थपतिपदेनान्यपदार्थेनान्वयेन तया सङ्कोचश्च कल्प्येत न च तत्र तत्पुरुषस्य निषादेन संबन्धस्य तत्पुरुषसङ्कोचः निषादस्यैव दानादिप्रसङ्गा
त् यदि च तत्पुरुषेपि न लक्षणा कर्मधारयेपि न लक्षणा तदा षष्ठीसमासपदवृत्त्येव तत्र वर्णितं कस्यैव निषादस्थपतिनयाबोधने नाप्राप्तविद्याप्रवर्तकत्वात् निषेधविषयसङ्कोचाभावा
च्चेति चेन्न तत्पुरुषे लक्षणापत्तेरपि किमिति कर्मधारयएवाङ्गीकर्तव्यस्तत्पुरुषः शक्तिलक्षणयोरुभयोरपि विशिष्य धीप्रयोजकतायाः क्लृप्तत्वे नगौरवाभावकाशात् अपि च समस्तस्य पलक्षणा
न विशेषलक्षणानविध्यादेस्ते शक्तितादेव शाब्दबोधोपपत्तौ न लक्षणासाम्ये कल्प्यतेगौरवात् तथात्वाप्यसम्भवि विषयकत्वापेक्षया लक्षणाविषयकत्वमपि गुरुलक्षणायां बहुपदार्थता
दित्वादिति भवेदेवं षष्ठीसमासमतापि पिहितकस्य विशेषो न स्यात् न चेवं तादृशबोधसहकृतस्याप्यनुभवसिद्धत्वात् अथास्ति विशेषतो बाधके स्वशक्यार्थेपि व प्रमाणत्वे वेदानां न तु प्रमाणत्व
मविषयेपि लक्ष्यार्थे न चेवानादिमीमांसासमृतिपत्तेरिति चेदसति विशेषतो बाधके कर्मधारयविधयैव वेदानां प्रामाण्येन तत्प्रमाणत्वमविषयेपि न स्मरणादिविधयानन्तरं चेत्ति तत्पुरुषः
बहुव्रीहितत्पुरुषस्य बलवत्त्वेनापोपीतिन्याय सत्त्वान् न च बहुव्रीहेः सर्वपदलाक्षणिकत्वादेवदौर्बल्यम् एकपदलक्षणायापि बहुव्रीहेरुपपादितत्वादिति संक्षेपः उपक्रम्यानि
ति कस्मिन्नावा योग्यत्वेन नोत्तरपदे रूढ्यादिसम्बन्धेन लक्षणायामपि की व्युत्पत्तिरिति एवं नामार्थयोर्भेदेनान्वयस्याव्युत्पन्नत्वोपपादितेशाक्यादौ लक्षणायाः क्वचिदि सम्बन्धस्य
न्वयबोधसम्भवात् चन्द्रमुखसेविमारादि विलासेऽर्थे सादृश्यपदेनचन्द्रादेरन्तर्भावेनाप्यस्यानुभवसिद्धत्वात् अत्र तन्नामसिद्धेस्त्यावयवकत्वात् अनेन पदेन तन्निषेधस्यादावभावाधिकरणार्थतत्त्वेनन
ञ्समासादावभावप्रतियोगिनो भेदस्यैवतत्त्वार्थयोरुभयोरेवतयोः सम्बन्धः सम्बन्धविधयाभासते तत्र सरूपेत्वनुरूपत्वं दोषमात्राधिकरणविशेषो ह्यमन्यस्यादौ च यथा तयाह्यन्तरोधा
नञ्जोभाववत्त्वलक्षणा शक्त्यान्तराकाङ्क्षात्वाच्च न भावोभावत्स्यादयोन प्रयोगाः केचित्तु तत्र सन्त्येव संवादव्यापाभावे प्रत्ययदेसम्बन्धित्वलक्षणेवपक्वी चन्द्रवदुखसेविमानादौ च चन्द्रपदं
चन्द्रप्रतियोगिकेलात्वलौकि मितार्थस्य सादृश्यएकदेशोपि सादृश्ये चन्द्रप्रतियोगिकत्वानेदेनान्वयोनुपपत्तिर्वेति विमानं चन्द्रपदात्मकधर्मोपस्थित्यै एवं नञ्चप्रतिचे ब्रह्मादावभावाभाववतिनञ्जोलक्ष
णा भूतलेनञ्घटस्यादौ नञोन्योन्याभाववति घटपदस्य च घटपदार्थप्रतियोगिकेलक्षणा घटपदादिभिन्नेतिबोधस्यैव नचैवं नञोयुक्तप्रयोगाभावः भूतलेनघटः जातौसमवायेनसम्बन्ध
केलक्ष्यमस्त्येव नशक्याग मन्निमित्तादावघटभिन्नत्वयोर्भावे अत्र च नञ्घटित्वाभेविवादस्यादिप्रयोगदर्शनादन्यत्राभावार्थकनञोपि तत्सरूपस्यापि वाप्युपगमेन चेत्त नञो न्यत्राभावे नञोलक्षणा
चन्द्रमादावयोन्याभावेव नञोप्युपप्रयोगात् नञ्घटस्यघटनञोभिन्नपदार्थोभेदः अस्याकाङ्क्षानुपपत्तेरित्याहुः तन्न विनापि लक्षणादिकं चन्द्रवदुखं भूतलेनघटस्यादावन्वयबोध
स्यानुभाविकतया युक्ततिसङ्कोचस्यावश्यकत्वात् प्रतिचरणास्तत्र सर्वादिविदिवाद्योपि निरर्थकापव चन्द्रादिपदं तच्चन्द्रसदृशादिपरम् अत एव चन्द्रादिपदयोः सप्तानविभक्ति
कत्वाद्युपपद्यते सुभेदान्वयबोधेतस्य तन्त्रत्वात् भूतलेनघटस्य घटपदस्य घटभिन्नत्वेन घटस्यघटत्वत्वाभावेलक्षणा नञोपि निरर्थकत्वात् एवं समासेपि चन्द्रादिपदे लक्षणाया
यत्र तत्रापेत्विवादेशक्तिभ्रमादेवान्वयबोधः धातौ लक्षणा न गमपदेशपापमिवउपसर्गेरनर्थोपसर्गेविशक्याप्तेरित्याहुः धवखदिरौ विभिन्नद्वन्द्वे धवपदस्य मन्नित्यादानत्वखदिरस्य
साहित्यान्यूयेलक्षणा धवत्वेन खदिरत्वेनवोपस्थितौ धवखदिरवृत्तिद्वित्वबोधानुपपत्तेः धवखदिरयस्य च तबोधापत्तेश्च विभक्तेरन्वयितावच्छेदकव्याप्यसङ्ख्याबोधकत्वनियमेः
प्रत्ययार्थाविभ्रत्वप्रकृतिसिद्धत्वस्यापि बोधविषयसङ्कोचे साहित्यंचैककियान्वयित्वं तेनया विशेष्यकधवखदिरविशेष्यकत्वात् विशेष्यत्वाधवखदिरवृत्तिद्वित्वादिकं चतत्प्रकृत्यर्थविशेष्यत

सु॰दा॰ नयितावच्छेदकबाध्या निष्ठासार्थभावनान्व
यितबाध्या संख्यावोध्यते

स॰वा॰
२

बाधम् एवं चैत्रो मैत्रश्च गच्छतः इत्यत्रापि चैत्रपदं मैत्रपदं वा साहित्यार्थकं लक्षकं पदान्तरं वा तात्पर्यग्राहकमिति यत्तु नाहत्वसाहित्याश्रयेद्वन्द्वस्य शक्तिरिति तन्न अन्यलभ्यत्वेनाशक्तेरभावादिति मीमांसकाः ते
न धवत्वखदिरत्वादिनाशाब्दबोधस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् तदनुपपत्तिरिति साहित्यलक्षणानुपपत्तेः अन्वयितावच्छेदकत्वेनान्वयितावच्छेदकस्यान्वयितस्य वा व्याप्यसहितो विशिष्य तात्पर्यबोधनस्यैव वृत्तित्वा
त्मिति भवति च धवखदिरत्वनिष्ठं तथा हि यो देवान्वयितावच्छेदकं तदा विरुद्धत्वपरत्वनिष्ठत्वस्य प्रत्ययः एतस्याश्च प्रकृत्यर्थत्वेनान्वयितावच्छेदकं द्वन्द्वे चैत्रो मैत्रश्च गच्छतः इत्यादौ च प्रत्येकपदार्थतावच्छे
दकमात्रविशिष्टे हि तात्पर्यसमिराकाङ्क्षात्वात् धवमात्रवृत्तित्वादित्वादिदिश तत्त्वार्थ्यतार्थसङ्ख्यायाश्च नान्वयितैवान्वयात् भावनायाश्च प्रथमान्तपदार्थान्वयितावच्छेदके चैत्रो मैत्रश्च गच्छतः इत्य
त्रोभयपदार्थैकहितान्वयः धवखदिरादिसमत्वं कृत्यं च वर्थसङ्ख्यादेः प्रकारार्थान्वयितत्वप्रसङ्गेऽपि रथवृत्तित्वं सर्वपदस्यैव च प्रकृतित्वेनार्थवृपदस्याप्रकृतित्वादिति चेन्न यथा हि उपकुम्भमहरहर
मातोयवृत्तित्वपर्वपदार्थ एकसङ्ख्यादेरन्वयोऽनुमतिवैचित्र्यात् तथा द्वन्द्वेऽपि तेषु पूर्वपदार्थे विसुम्भात्निमूलस्य शाब्दबोधाकाङ्क्षा तानयोः कार्यकारणभावस्यानिर्विवादत्वात् एवं विशेषणेऽपि
यान्ध्रमवमेवकल्पनात् अन्येतु उपकुम्भमित्यादौ सार्वविभक्तिकत्वमेव उपकुम्भमित्यादावुत्तरपदे सुकुम्भसमीपादौ लक्षणा पूर्वपदं तात्पर्यग्राहकम् एवं धवखदिरावित्यत्र खदिरपदेन लक्षणया धव
त्वेन शक्याचखदिरत्वेनैकयैव लक्षणयोभयरूपेण प्रत्यायनानुभवस्य सम्भवेऽविरोधस्यानङ्गः तत्र विनापि लक्षणां शक्त्याहि शाब्दबोधस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् समाहारे द्वन्द्वमित्यादावु
त्तरपदे द्वन्द्वसाहित्ये लक्षणा अत एव समाहारस्यैकत्वादेकवचनम् द्वन्द्वस्य मात्रे पात्रे परम्परया साहित्येकर्मतान्वय इति प्राहुः नव्यास्तु तत्रापि द्वन्द्वपदे स्वशक्यास्वस्वार्थबोधकैकव
चनेनानुशासनबलात् समाहारसंज्ञानदीसंज्ञा च वारिणी विकी अत एव द्वन्द्वस्य द्वन्द्वमित्यादौ विनापि द्वन्द्वपदे लक्षणामन्वयबोधस्तूपपद्यते यत्र च द्वन्द्वस्य प्रमेयमित्यादौ समाहारबोधेन भूयते तत्र
लक्षणाभ्युपेयत एवेति प्राहुः विरूपैकशेषेऽपि तत्राविभक्तत्वसमानत्वपदस्मरणमात्रं स्वागमः पदलोपमविदुषां जनकशरीरत्वेन लक्षणया मातापित्रोरवगम इति प्राहुः नव्यास्तु पितृपदं
शक्यापितृमातृलक्षणया एकयैव लक्षणया वा पितृत्वमातृत्वाभ्यां बोधकमिति वदन्ति एवं श्वश्रूश्वशुरावित्यत्रापि पत्नीजनकशरीरत्वादिनाप्रातिस्विकरूपेण बोधो बोध्यः सरूपैकशेषे तद्
निमजापकरणे ब्राह्मणौ ब्राह्मणयेत्यादौ ब्राह्मणीपदलोपमविदुषां ब्राह्मणत्वेन स्त्रीत्वं ब्राह्मणयेत्यगमो विभक्त्यर्थः पुंस्त्वयोग्यत्वात् तयोरन्वयेती तिप्राहुः विभक्तिरेव शक्या पुंस्त्वस्य लक्षणया
स्त्रीत्वस्य बोधिका ब्राह्मणपदं वा शक्या ब्राह्मणत्वेन लक्षणया ब्राह्मणीत्वेन बोधकम् एवमश्वा विसमत्रापीति नव्याः शिवो नमस्कृत्य इत्यादौ शिवपदस्य शिवदुर्गान्यतरत्वेन लक्षणेति प्राहुः शि
वपदे शक्या शिवस्य लक्षणया शिवायां बोधकमिति तत्त्वगतिः दुर्गां नमस्यामि इत्यादौ शिवपदस्य शिवदुर्गान्यतरत्वेन लक्षणेति प्राहुः शिवपदं शक्यशिवस्य लक्षणया दुर्गायाः हरिपदं शक्यं गविस्तु
त्वादिबोधकं पुंयोगपद्धति द्वयानभ्युपगमात् एकयैव लक्षणया हरिपदं विस्तुत्वादिना बोधकमित्यपि केचित् कुम्भकारः तीरपायी वेद्वाध्यायी इत्यादावुपपदसमासे तु कुम्भादिपदानि लक्षणया
पत्रा॰ लि॰ कुम्भविषयकतीरकर्मकवेदाधिकरणकादि धात्वर्थनामार्थयोर्भेदेनान्वयबोधस्याव्युत्पन्नत्वात् कुम्भत्वेः सङ्कोचे तथा भ्या कुम्भविषयकत्वादि लक्षणया वा कुम्भपद निर्भयत्वीति सङ्क्षेपः ॥
इति समासवादार्थः ॥ युगवेदद्विपविधौ गते विक्रमवत्सरे समासवादो लिखितो गोपालसेनेन्दुवासरे ॥ १ ॥ श्रीसदाशिवाय नमः ॥ नमोस्तु गुरुचरणकमलेभ्यः ॥

पत्रे २